

Harry Van Velthoven is doctor in de geschiedenis en hoogleraar aan de Hogeschool Gent, departement Handelswetenschappen en Bestuurskunde. Hij publiceerde over de Vlaamse en Waalse beweging, de Brusselse taalproblematiek, natievorming en sociale beweging. Hij is lid van het Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB).

Aanvankelijk was het de bedoeling om een overzicht te geven van vijftientig jaar wetenschappelijk onderzoek door het VUB-centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel (1978-2003). Dit zou een aanvulling betekenen van de balans die Els Witte na twintig jaar had gemaakt.¹ Aan materiaal ontbrak het niet. Van de uitgavenreeks *Brusselse Thema's* verschenen vier nieuwe nummers.² Evenzo waren er de acta van twee interuniversitaire, multidisciplinaire en tweetalige colloquia: een eerste colloquium in 1999 gewijd aan *Het statuut van Brussel* na tien jaar werking van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, een tweede in 2002 over *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model*.³

Initiatiefnemer was de Wetenschappelijke Onderzoeksgemeenschap "Onderzoek naar Brussel en andere meertalige (hoofd)steden", die nu een colloquium over 'Brussel in Europa' voorbereidt.

In het kader van twintig jaar ADVN en de gestelde onderzoeksvragen leek het echter aangewezen om te focussen op de vraag of men na de Belgische, Vlaamse en Waalse identiteitsvorming vandaag ook kan spreken van de opbouw van een Brusselse identiteit, vanuit welke context die zou kunnen gegroeid zijn en hoever het wetenschappelijk onderzoek terzake staat.

1. E. Witte, *Van Taal en Sociale Integratie naar Brusselse Thema's: 1978-1998*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *Twintig jaar onderzoek over Brussel*, Brussel, 1998, pp. 7-35 (Brusselse Thema's, nr. 6).

2. E. Witte & A. Mares, *19 keer Brussel*, Brussel, 2001 (Brusselse Thema's, nr. 7); R. Janssens, *Taalgebruik in Brussel. Taalverhoudingen, taalbeschrijvingen en taalidentiteit in een meertalige stad*, Brussel, 2001 (Brusselse Thema's, nr. 8); J. Koppen, B. Distelmans, R. Janssens, *Taalfaciliteiten in de Rand*, Brussel, 2002 (Brusselse Thema's, nr. 9); A. Housen, M. Pierrard, P. Van de Craen, *Taal, attitude en onderwijs in Brussel*, Brussel, 2004 (Brusselse Thema's, nr. 12).

3. E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a. (red.), *Het statuut van Brussel. Bruxelles et son statut*, Brussel-Bruxelles, 1999; E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a. (red.), *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model. Les dix-neuf communes bruxelloises et le modèle bruxellois*, Brussel-Bruxelles, 2003.

Er wordt van uitgegaan dat identiteiten functioneel zijn in de voortdurende strijd tussen elites om het veroveren en behouden van machtsposities, waarbij de taalpolitiek een belangrijk gegeven is. De vorming van een identiteit kan als een ideologische constructie worden beschouwd die door verschillende actoren langs talrijke kanalen wordt uitgedragen (taal, onderwijs, media...), waarna de constructie in een culturele consensus uitmondt en in een daarbij aansluitend besef van samenhangigheid.⁴ Daarbij moet men rekening houden met de *view from below*, de historiek, de aanwezigheid van een rationele en een emotionele component, geprojecteerde 'wij' versus 'zij' beelden, alsook de aanwezigheid van *multiple identities* bij één persoon naargelang van de context waarin hij/zij zich bevindt.

HET UNITAIRE BELGIË

Taalideologie

Zoals elders in Europa kende Brussel als centrum van de unitaire Belgische staat een massale immigratie en suburbanisatie. Er groeide een Brusselse agglomeratie van negentien vrij autonome gemeenten. Telde deze in 1846 nog maar 211.634 inwoners, dan vermenigvuldigde dit aantal tot een maximum van 1.079.181 in 1967 en 950.597 in 1997.

In de agglomeratie ging dit gepaard met een indrukwekkend taalverschuivingsproces, vooral vanaf het einde van de negentiende eeuw: de evolutie van een uitgesproken Vlaams-Brabantse stad naar een dominant Franstalige stad. Daarbij stonden twee diametraal verschillende visies tegenover elkaar. De Frans-taligen beriepen zich op het individueel recht op taalvrijheid om elke controle op de verfransing af te remmen en weigerden het Nederlands als concurrerende standaardtaal te erkennen. Volgens de francofone Belgische ideologie ging het bij de taalverandering om een 'natuurlijk proces', om spontane processen in vrijheid. Het Frans werd de overkoepelende cultuurtaal, waarbij van Brusselse, Vlaamse en Waalse dialectsprekers dezelfde taalinspanning werd gevraagd.⁵ Voor de Vlamingen ging het om een proces van 'denationalisatie', vooral via het onderwijs. Enerzijds wegens de relatie tussen de kennis van het Frans, hogere status en mogelijkheid tot sociale promotie, anderzijds als gevolg van een repressieve taalpolitiek. De standaardtaal van de Vlaamse dialectsprekers was niet het Frans, maar het Nederlands. Bijgevolg eisten zij de strikte toepassing van de tweetaligheid in de

4. E. Witte & H. Van Velthoven, *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, 1998, pp. 8-9; H. Van Velthoven, *Over mythe, symboliek en interpretatiekaders: 1302 en de Vlaamse beweging*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 62, 2003, nr. 4, pp. 279-289.

5. Een visie die men nog bij een aantal Franstalige historici terugvindt, zie E. Witte, *De Belgische natie beleden en belaagd. Enkele kanttekeningen bij 'Le grand siècle de la nationalité belge'* van Jean Stengers en Eliane Gubin, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 63, 2004, nr. 1, pp. 53-54.

hoofdstad van een land met een Nederlandstalige meerderheid, en dus ook een beschermende taalwetgeving.

Het losprijsbeginsel

De Vlaamse beweging was niet sterk genoeg om tegelijkertijd de taalrechten in Vlaanderen én in Brussel te verdedigen. Integendeel, de francofonie in België maakte van de bestending van de taalsituatie in Brussel-hoofdstad de losprijs van de taalemancipatie van Vlaanderen. Terwijl Vlaanderen dus vernederlandste, verfranst Brussel verder, zowel in de diepte (het verfransingsproces, generatiegewijs met negatie van een beperkte taalwetgeving), als in de breedte (de uitdeinende Brusselse agglomeratie en het toenemende aantal gemeenten onder dit taalstatuut: van negen tot dertien, tot zestien en tot negentien gemeenten). Hoewel het aantal tweetaligen sterk toenam, was het niet de bedoeling om zich daardoor als een tweetalige stad te afficheren; het was slechts de tussenfase naar een Franstalige stad. Toen in de jaren 1960 de Vlaamse beweging economisch, sociologisch, politiek en cultureel sterk genoeg werd om de taalsituatie in Brussel zelf aan te pakken, was Brussel-negentien reeds een dominant Franstalig hoofdstedelijk gebied geworden.

Confrontatie in de jaren 1960

Aan Nederlandstalige kant werd nu voor het eerst voluit op Brussel gefocust. Dat uitte zich in Vlaamse marsen op Brussel in 1961 en 1962 (respectievelijk zestigduizend en veertigduizend deelnemers). De akkoorden van Hertoginnedal in 1963 kwamen in ruime mate aan de Vlaamse eisen tegemoet: de inperking van de Brusselse agglomeratie tot de negentien gemeenten (zij het met zes faciliteiten-gemeenten errond), alsook het ditmaal afdwingen van de voorziene tweetaligheid in de ministeries en in de agglomeratie via taalkaders, controle en sanctiemogelijkheid. Daardoor voelden de Franseentaligen in Brussel zich voor het eerst sinds 1830 echt in hun taalbelangen bedreigd, met name door het effect van die taalwetgeving op hun carrièrekansen bij aanwerving en promotie. Deze factoren legden de basis voor het ontstaan van een Brusselse Franstalige identiteitspartij, het Front Démocratique des Francophones (FDF).

Vlaanderen economisch de sterkste regio

'Arm Vlaanderen' uit het midden van de negentiende eeuw werd vanaf 1966 economisch de sterkste regio in België, terwijl Wallonië door het verval van de industriële bekkens zwaar werd getroffen. De rollen waren nu omgekeerd, met Vlaanderen als economische sterregio. Het is tevens de vraag stellen naar de relatie tussen economische en culturele macht, tussen geld en taalrespect. Op één generatie zouden de Nederlandssprekenden in Brussel erin slagen de status van respectabele doelgroep te verwerven.

VAN EEN UNITAIRE NAAR EEN FEDERALE STAAT 1970-2001... WELK STATUUT VOOR BRUSSEL?

De unitaire Belgische staat bleek niet bestand tegen de radicalisering van de Vlaamse en van de Waalse beweging. De opeenvolgende staats hervormingen van 1970, 1980, 1989, 1993 en 2001 maakten van België een gefederaliseerd land.

Een gewijzigde politieke context

De communautaire spanningen liepen, mede door het succes van de communautaire partijen, zodanig op dat de nationaal Belgische partijen tot geen interne compromisvorming meer in staat bleken en uiteenvielen, wat tot partijenconfederalisme leidde. Dat had ook zijn weerslag op de Brusselse afdelingen. Niet alleen hadden die tot dan toe veel invloed binnen de respectieve partijen gehad, maar ook zij scheurden: het ontstaan in 1968 van de Rode Leeuwen en de Blauwe Leeuwen, die met aparte lijsten opkwamen.⁶ Deze evolutie voltrok zich mede onder invloed van de politieke doorbraak van het FDF, dat op zijn hoogtepunt in 1974 bijna 40% van de stemmen in de Brusselse kieskantons behaalde, sterk op de eigen Brusselse identiteit inspelend: "*Bruxellois, maître chez toi*".

Tegelijkertijd was de Brusselse francofonie van machtsstrategie veranderd. Tot dan had zij het centralisme van de unitaire Belgische staat verdedigd als het best overeenstemmend met haar economische en politieke belangen. De gewijzigde context zorgde voor een bijsturing volgens het motto *if you can't beat them, join them*, met name participeren aan het federaliseringsproces om zo Brussel als een gelijkwaardige derde partner te doen erkennen.

Twee modellen in conflict

In 1989 de oprichting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG)

Bij de grondwets herzieningen werden opnieuw twee modellen met elkaar geconfronteerd: een tweeledig België met een apart statuut voor Brussel als hoofdstad (Vlaams standpunt) versus een drieledig België met Brussel als volwaardige partner (Waaals en francofoon Brussels standpunt).

Communautaire spitstechnologie leidde tot ingewikkelde compromissen en evenwichtsoefeningen, gebaseerd op beproefde pacificatietechnieken zoals wederzijdse veto's, quota, ... én de oprichting in 1989 van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het werd een nagenoeg volwaardig derde gewest (plaatsgebonden materies), maar met sterke waarborgen voor de Vlaamse minderheid, parallel aan

6. Voor de problematiek van de Rode Leeuwen: A. Mares, *Begin van het einde van de nationale partijen. Onderzoek naar de Vlaamse Beweging(en) en de Vlaamse politieke partijen in Brussel: de Rode Leeuwen*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *19 keer Brussel [...]*, pp. 159-186 en H. Van Velthoven, *Flamingant want socialist: Hendrik Fayat*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *19 keer Brussel [...]*, pp. 187-201.

de schikkingen voorzien ter bescherming van de Franstalige minderheid in België. Maar ook de tweeledigheid werd uitgebouwd via autonome gemeenschapscommissies, bevoegd voor cultuur, onderwijs, welzijn en gezondheidszorg (de zogenaamde persoonsgebonden materies). Samengesteld uit enerzijds Nederlandstalige en anderzijds Franstalige gekozenen in Brussel fungeerden zij als een soort intermediaire ondergeschikte besturen ten opzichte van de respectieve Gemeenschappen: de Franse Gemeenschapscommissie (COCOF) ten aanzien van de Franse Gemeenschap en de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) ten aanzien van de Vlaamse Gemeenschap.

Verdere bedenkingen:

- Het BHG bleef beperkt tot de negentien gemeenten. De negentien gemeenten ontsnapten aan een rationele herordening in functie van efficiënt bestuur. Dat had o.m. te maken met een sterke verwevenheid van de bestuursniveaus. Vele leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad waren immers tegelijkertijd lid van één van de negentien gemeenteraden (burgemeesters, schepenen, gemeenteraadsleden). Pogingen tot hergroepering en fusieplannen kregen ook snel een communautair etiket, waarbij het spookbeeld van Groot-Brussel tijdens de Tweede Wereldoorlog werd opgeroepen. Het belette niet dat o.m. in het kader van de recente politiehervorming zes politiezones werden ingevoerd die verschillende gemeenten groeperen. Bovendien kreeg het BHG na de staatshervorming van 2001, de voorgedij over de gemeenten. Denkpijstes bleven: fusies van gemeenten, meer intercommunale samenwerking, de verdere overheveling van bevoegdheden naar het BHG.

- Het Brussels model werd nog ingewikkelder. Na de staatshervorming van 1993 werden bevoegdheden van de Franse gemeenschap naar het Waalse Gewest en naar de COCOF overgeheveld. Dat bevorderde de overgang van Wallonië naar Gewest-Gemeenschap (de Waalse natie), terwijl de COCOF voor die materies decretale bevoegdheden als volwaardig deelgebied kreeg en dus ongelijksoortig werd ten aanzien van de VGC. Bovendien evolueerde de Franse Gemeenschap naar de Communauté Wallonie-Bruxelles, wat de eigenheid van elk deelgebied verder accentueerde. Voor bijkomende financiering naar de COCOF en de VGC werd de verdeelsleutel 80/20 gehandhaafd.

- Sinds 2001 werd voor de Nederlandse taalgroep in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad in een gewaarborgd aantal zetels voorzien: zeventien op negentachtig, d.w.z. 19,1% in vergelijking met een electorale sterkte van rond de 15% en tot dan tien à elf zetels op vijfenzeventig gekozenen.⁷ Het BHG evolueerde op

7. B. Suetin & G. Van Haegendoren, *Lambermont: de staatshervorming van 2001*, Brugge, 2001, p. 273 (De bevoegdheidsverdeling in het federale België, deel 11); A. Mares, *Kiezen voor Brussel: de Brusselse Vlamingen en hun politieke vertegenwoordiging*, in: E. Witte & A. Mares (red.),

korte tijd naar een financieel noodlijdend gewest (demografische evolutie...), met in 2004 de hoogste werkloosheidsgraad: 22% (Wallonië 19%, Vlaanderen 8%).

– De strijdvraag bleef: nadruk op de gewestfuncties (met drie) of op de gemeenschapsfuncties (met twee).

Het Brusselse model mag dan ingewikkeld zijn, op niveau van het BHG lijken de pacificatieregels bevredigend te werken. Niet dat er voor de Nederlandstaligen geen pijnpunten zijn. Die situeren zich vooral op gemeentelijk niveau en in de ocmw-ziekenhuizen. Daar werd de taalwetgeving op grote schaal ontdoken door de inschakeling van tientallen vzw's en door de overschakeling naar personeel in bijzondere en tijdelijke statuten, de 'contractuelen'.

Het controlesysteem bleef falen, ook nadat de gemeenten onder de voogdij van het BHG kwamen, zodat op dit niveau vanwege een politieke patstelling de taalpolitieke conflicten voortduurden.⁸ Om uit de impasse te geraken, werd in de schoot van de Brusselse Gewestregering op 14 november 1996 een 'Taalhoffelijkheidsakkoord' gesloten, dat op 31 september 2000 verlengd en in juli 2002 herbevestigd werd. Het werd op 8 april 2003 door de Raad van State als onwettig geschorst: personeelsleden moeten vooraf, en niet achteraf, blijk geven van kennis van de tweede landstaal via een door SELOR (vroeger VWS) afgenomen examen.

Aan Franstalige kant werd de aanwerving van Franseentalige ambtenaren geïnterpreteerd als een conflict tussen de noodzaak tot naleving van de taalwetten enerzijds en de continuïteit van dienstverlening anderzijds, als een kloof tussen recht en realiteit. De taaleisen zouden onredelijk zijn in relatie tot het werkvolume gezien de lage inschatting van het aantal Nederlandstaligen in het BHG. De gemeentelijke instellingen zouden de grootste moeite hebben om tweetalig personeel te vinden gezien de ontoereikende kennis van het Nederlands en de moeilijkheidsgraad van het taalexamen. Vandaar een pleidooi om ook op gemeentelijk niveau de individuele tweetaligheid van de ambtenaren te vervangen door de tweetaligheid van de dienst.⁹ Een systeem waarvoor overigens, naar Franstalige wens,

Twintig jaar onderzoek [...], pp. 27-76; A. Mares, *Politiek-electorale verhoudingen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en in de 19 gemeenten*, in: E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a. (red.), *Het statuut van Brussel [...]*, pp. 307-350.

8. E. Witte, M. De Metsenaere, A. Detant e.a., *Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Taalwetgeving*, Brussel, 1998 (Brusselse Thema's, nr. 5); A. Detant, *Kunnen taalvrijheid en officiële tweetaligheid verzoend worden? De toepassing van de taalwetgeving in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de 19 gemeenten*, in: E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a. (red.), *Het statuut van Brussel [...]*, pp. 411-438; M. Verkouter, *De ziekenhuizen, de taalwetgeving en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: vergelijking van het aanbod met de behoeften van Nederlandstalige huisartsen en hun patiënten*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *19 keer Brussel [...]*, pp. 447-494.

9. P. Vandernoot & Y. Marique, *Le personnel communal et la législation linguistique à Bruxelles*, in: E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a. (red.), *De Brusselse negentien gemeenten [...]*, pp. 369-371 en 420-423.

voordien reeds werd geopteerd met betrekking tot het personeelsbestand van het BHG. Maar daar stelde zich dan weer het probleem volgens welke taalquota men de tweetaligheid van de dienst kon garanderen: 70%-30% verhouding, of lager.¹⁰ Hoe dan ook, in juli 2004 bereikte de Brusselse regering opnieuw een 'taalakkoord'.

De taalproblematiek is echter maar één aspect van een grootstedelijk beleid in wat een multi-etnische stad werd. De vraag kan dan ook gesteld worden welke prioriteit Brusselaars nog aan taal als identitair symbool hechten en of vanuit de instellingsdynamiek en de gedwongen 'cohabitation' geen gemeenschappelijk Brussels gevoel groeide.

BRUSSELSE IDENTITEITSVORMING

Van Brusselse Walen naar Waalse Brusselaars

Begin jaren 1960 deed zich dus een versnelde ontwikkeling voor naar een defensieve francofone identiteit waarvan het FDF de emanatie werd. Daarbij werd agressief gepolariseerd tegen de externe dreiging van de Vlaamse beweging, die in de beeldvorming niet alleen meer werd gelijkgesteld met het boerse, maar nu ook met de collaboratie. Daartegenover stond de identificatie van Wallonië en van Franstalig Brussel met het verzet. In die zin werden de deelnemers aan de Vlaamse marsen gepercipieerd als defilerende nazi's die het op "*L'esprit francophone et libre de Bruxelles*" hadden gemunt.¹¹ Die mythe of stereotype hielp bij de opbouw van een francofone Brusselse identificatie door het stimuleren van een emotionele betrokkenheid. Dat gold evenzeer voor de wijze waarop de sinds de negentiende eeuw sterk ingeplante Waalse verenigingen in Brussel zich bij de taalwetgeving van 1963 door Wallonië in de steek gelaten voelden (precedent bij de taalwet inzake bestuur van 1932). Zij evolueerden van Brusselse Walen ("*des Wallons exilés*") naar Franstaligen van Waalse origine, van etnische solidariteit naar taalsolidariteit.¹² Het betekende een breuk tussen de Waalse tak en de Brusselse tak van de Waalse beweging en de overgang naar een verbrusseling van deze laatste.

Deze identitaire accentverschuiving naar 'Franstaligen' behoorde vooral tot de politieke strategie van het FDF. Dat kwam ook tot uiting bij de keuze van de symbolen van de Franse Cultuurgemeenschap, als reactie op het decreet van de Nederlandstalige Cultuurgemeenschap van 6 juli 1973. Bij decreet van 24 juni 1975 recupereerde de Franse Cultuurgemeenschap de traditionele, maar niet officiële

10. J. Tyssens, *Conflicten rond het taalkader van de Brusselse brandweer*, in: E. Witte, M. De Metsenaere, A. Detant e.a., *Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest [...]*, pp. 54-74.

11. "*De même, lors des marches flamandes de 1961-1962, les Wallons et les francophones de Bruxelles ont tellement intériorisé la perception du mouvement flamand comme un mouvement d'extrême droite qu'ils sont intimement convaincus que tous les Flamands qui défilent sont des nazis*": C. Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français. Les origines du FDF*, Bruxelles, 2004, p. 295.

12. C. Kesteloot, *Au nom de la Wallonie [...]*, pp. 296-298.

symbolen van Wallonië: de jaarlijkse feestdag op 27 september (gevierd door Waalse verenigingen in Brussel sinds 1906, vanaf 1947 les Fêtes de Wallonie à Bruxelles) ter herdenking van de rol die de Walen én nu ook de Franstalige Brusselaars in de Belgische revolutie hadden gespeeld, en als vlag de rode haan tegen gele achtergrond. Kortom, Waalse symbolen werden in Franstalige getransformeerd. Dat ging overigens niet vanzelf. Daartoe diende de weerstand overwonnen van Waalse verenigingen in Brussel, die zich beklaagden over de "*francophonisation de Bruxelles*" en van een deel van de Brusselse francofone unitaristen. Deze interne strijd tussen elites werd vaak beslecht met de hulp van FDF-mandatarissen van Waalse afkomst, o.m. via de organisatie van de herdenking in Brusselse gemeenten. Zoals Jan Fransen, die voorgaande problematiek scherp analyseerde¹³, het verwoordde: deze discussie over symbolen "*situeerde zich in het spanningsveld tussen een tanende Waalse identiteit, een nieuwe Franstalige identiteit en een ontluikende Brusselse identiteit.*"¹⁴

Brusselse symboliek (1991) en Brusselse identiteitsvorming

Het in 1989 opgerichte Brussels Hoofdstedelijk Gewest wilde ten aanzien van het Vlaamse en het Waalse identiteitsdenken zijn betekenis als apart gewest bevestigen via een eigen 'Brusselse' symboliek. In maart 1991 werd geopteerd voor het symbool van de iris en daaraan gekoppeld een eigen nationale feestdag eind april: Feest van de Iris–Fête de l'Iris. Volgens Fransen werd voor de iris gekozen vanwege een drievoudige invulling. De bloem stond symbool voor een vreedzaam samen-horigheidsmodel in een multiculturele stad in plaats van een strijdsymbool (zoals leeuw en haan) te zijn. De bloem stond symbool voor het Brusselse verleden (Bruocsella = broek = moerasland, waar de gele iris goed gedijde). De bloem stond symbool voor de toekomst van Brussel als Europese hoofdstad: gele iris op blauwe achtergrond; het zijn ook de Europese kleuren.¹⁵

Het beantwoordde aan de evolutie die het Brussels hoofdstedelijk gebied doormaakte. Het was niet louter meer de hoofdstad van België, maar had een meerlagige centrumfunctie gekregen: én nu ook een eigen gewest met eigen bevoegdheden én Europese hoofdstad. Bovendien kaderde dit in de metamorfose die het gebied onderging en die het een sterk afwijkend profiel ten opzichte van de andere Belgische steden gaf. De internationalisering was immers gepaard gegaan met een instroom van sociale uitersten: enerzijds een onderklasse van goedkope arbeids-

13. J. Fransen, *La genèse des symboles de la Communauté française et l'affirmation d'une identité francophone à Bruxelles (1972-1975)*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *19 keer Brussel [...]*, pp. 205-248.

14. J. Fransen, *La genèse [...]*, p. 246.

15. J. Fransen, *Une fleur pour Bruxelles. Een bloem voor Brussel*, in: E. Corijn & W. De Lannoy (eds.), *La qualité de la différence. De kwaliteit van het verschil*, Bruxelles-Brussel, 2000, pp. 172-175.

krachten uit voornamelijk Marokko en Turkije, anderzijds een rijke transnationale elite als gevolg van de aanwezigheid van de Europese Unie. Tussen 1967 en 1997 veranderde de bevolkingssamenstelling ingrijpend: van 1.074.586 inwoners (934.530 Belgen en 140.056 niet-Belgen) naar 950.597 inwoners (666.559 Belgen en 284.038 niet-Belgen). Het Brussels Gewest had dus op dertig jaar meer dan 250.000 Belgische inwoners verloren, wat slechts voor de helft werd gecompenseerd door de komst van niet-Belgen. Het aantal ervan was gestegen van 6,7% in 1961 tot zo'n 30% in 1997.¹⁶ Brussel was een multi-etnische stad geworden. Een sociologische realiteit die de eigen Brusselse gevoeligheden accentueerde en zo identiteitsversterkend werkte.

Onderzoek naar de rol van de media in de identitaire beeldvorming tussen 1970 en 2000 bevestigde intussen, zowel aan Franstalige als aan Nederlandstalige kant, de evolutie van slachtofferrol en vijanddenken naar algemeen consensusdenken, naar de noodzaak tot samenwerking tussen de twee gemeenschappen. De polariserende strijdtal nam fel af, zonder dat het vijandbeeld evenwel volledig verdween.¹⁷

Van Brusselse Vlamingen naar Nederlandstalige Brusselselaars of Brusselselaars *tout court*?

De slag om de Guldensporenherdenking

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de Brusselse Guldensporenviering door het collaborerende Vlaams Nationaal Verbond (vnnv) gemonopoliseerd en in zijn propagandamachine ingeschakeld. Na 1945 ontbrandde een culturele hegemoniestrijd over de invulling ervan, en dus over de symboliek, tussen enerzijds de Vlaamse strijdverenigingen en anderzijds de Belgische Nationale Radio-Omroep onder leiding van zijn directeur-generaal Jan Boon en in een latere fase de Vlaamse overheid. De herdenking evolueerde van een strijddag (geassocieerd met een historisch vijandbeeld en onderdrukking) tot een culturele feestdag en meer recent ook tot een volksfeest, de Gulden Ontsporing. De Vlaamse overheid poogde daarmee de Vlaamse identificatie te koppelen aan universele waarden van openheid en verdraagzaamheid, gezien het multilinguïstisch karakter van de hoofdstad, in tegenstelling tot een defensieve en louter etnische invulling.¹⁸

16. W. De Lannoy, M. Lammens, R. Lesthaeghe e.a., *Brussel in de jaren negentig en na 2000: een demografische doorlichting*, in: E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a. (red.), *Het statuut van Brussel [...]*, pp. 103-106.

17. E. Witte, *Beeldvorming van identiteiten in de Nederlandstalige en Franstalige pers. Een vergelijkend inhoudsanalytisch onderzoek met de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 en 2000 als invalshoek door het "Centrum Brussel" tot stand gebracht*, in: A. Housen, M. Pierrard & P. Van de Craen (red.), *Taal, attitude en onderwijs in Brussel [...]*, pp. 309-329.

18. J. Fransen, *Nationale feestdag en identiteit: de Guldensporenviering in Brussel (1945-1960)*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *Twintig jaar onderzoek [...]*, pp. 77-112.

De overlevingsband met Vlaanderen

De Vlaamse regering huldigde twee principiële en samenhangende uitgangspunten: zowel de fundamentele tweeledigheid van de Belgische staat als de eenheid van de Vlaamse Gemeenschap in Vlaanderen en Brussel. Dat laatste bleek al uit het uitroepen van Brussel tot hoofdstad van Vlaanderen in 1984, alsook de aanwezigheid van de Vlaamse regering en het Vlaamse parlement in Brussel. Het sloot ook aan bij de strategische Vlaamse optie van gescheiden culturele gemeenschappen in Brussel vanaf 1970. Na de decennialange slechte ervaringen geloofde men niet langer in tweetalige instellingen zoals scholen die in de praktijk op verfransing ingesteld waren. Er werd bijgevolg werk gemaakt van een eigen Nederlandstalige infrastructuur in Brussel: verenigingsleven, cultuur, onderwijs, welzijn... als correctie op het expliciet verfransend en Vlaamsonvriendelijk gemeentebestuur. De blijvende taalwantoestanden in de bicommunautaire sector, zoals de Brusselse ziekenhuizen, versterkten die trend. Als tussenschakels in Brussel fungeerden eerst de Nederlandse Commissie voor de Cultuur van de Brusselse Agglomeratie (NCC), later de Vlaamse gemeenschapscommissie (VGC).

Het belette niet dat een zeker spanningsveld ontstond tussen de Brusselse Vlamingen en Vlaanderen. Weliswaar werd bij de Vlaamse decreten steeds meer met de Brusselse specificiteit rekening gehouden, een Brussel-toets, maar de Brusselse Vlamingen vreesden op Belgisch niveau een te polariserend communautair klimaat. Dat straalde immers af op Brussel, op de numerieke zwakte van de Nederlandstalige groep die op een nieuwe instroom vanuit Vlaanderen bleef aangewezen. Aansluitend werden ook vragen gesteld bij het '2+2 scenario' van de Vlaamse regering-Van den Brande (1992-1999) alsook de tendens om de gewestelijke Brusselse bevoegdheid onder bevoogding en beperkter te houden dan die van de andere twee gewesten. Tevens was er naar het voorbeeld van de regeling aan Franstalige zijde ten opzichte van de COCOF een wens om ook het VGC volgens het subsidiariteitsprincipe meer zelfstandigheid te geven. Wetenschappelijk onderzoek rond deze thematiek ontbreekt nog.

De complexe Brusselse realiteit: het Nederlandstalig onderwijs

Het onderwijs is altijd het instrument bij uitstek in een socialiserings- en integratieproces geweest, terwijl het ook een identiteitsvormende factor moest zijn. Vandaar de intensiteit van de conflicten daarrond zowel op levensbeschouwelijk als op taalgebied. Vanaf het begin hebben de Franstaligen, met het oog op verfransing via de symboolwaarde van het Frans als hoge statustaal, de vrijheid van de ouders inzake taalkeuze voor het onderwijs van hun kinderen nagestreefd. De beperkte taalwetgeving terzake werd massaal en straffeloos ontdoken. Tijdens de grondwetsherziening van 1970 slaagden de Franstalige onderhandelaars er in 1971 in de vrijheid ditmaal wettelijk te regelen. Ter compensatie kwam er een financiering van

de Nederlandstalige infrastructuur en gunstnormen inzake kinderen- en leerlingen-aantallen om een effectieve taalkeuze mogelijk te maken. Daarmee werd de basis gelegd van een duale onderwijsstructuur, waarbij de Franse en de Vlaamse Gemeenschap een eigen netwerk van scholen beheerden, onafhankelijk van elkaar.

Aanvankelijk leken de pessimisten, die gewaarschuwd hadden voor het loslaten van een beschermende taalwetgeving, gelijk te krijgen. Het Nederlandstalig basisonderwijs verloor 1/3 van zijn populatie. Een neerwaartse trend die aanhield tot een dieptepunt rond 1981: van 20.512 naar 12.906 kinderen.

Evolutie Nederlandstalig basisonderwijs (bron: VGC)			
<i>jaar</i>	<i>aantal leerlingen</i>	<i>kleuters</i>	<i>lager onderwijs</i>
1970	20.512	5.833	14.679
1980	12.906	4.415	8.491
2004	22.877	10.397	12.480

Dan voltrok zich een spectaculaire ommekeer, die tot vandaag voortduurt en waarbij het getal van 1970 overtroffen werd: 22.877 kinderen in 2004. Dat was des te opvallender gezien de sterke terugval van de bevolking in het BHG. Tegelijkertijd had zich in het Nederlandstalig basisonderwijs echter een drastische verschuiving qua gezinstaal van de ouders voorgedaan.

Evolutie herkomst volgens gezinstaal (%) (bron: VGC)¹⁹		
<i>Nederlandstalig kleuteronderwijs</i>		
	<i>1980</i>	<i>2004</i>
Homogeen Nederlandstalige gezinnen	71,9	12,1
Taalgemengde gezinnen	17,8	20,8
Homogeen anderstalige gezinnen	10,3	67,1
Homogeen Franstalige gezinnen		35,1
Andere		32
<i>Nederlandstalig lager onderwijs</i>		
	<i>1980</i>	<i>2004</i>
Homogeen Nederlandstalige gezinnen	85,9	16,2
Taalgemengde gezinnen	10,1	25,7
Homogeen anderstalige gezinnen	4,0	58,1
Homogeen Franstalige gezinnen		29,4
Andere		28,7

19. Homogeen Nederlandstalige gezinnen: beide ouders spreken Nederlands; Taalgemengde gezinnen: één van de ouders spreekt Nederlands; Homogeen Franstalige gezinnen: beide ouders gebruiken Frans als gezinstaal; Andere: zowel taalgemengde anderstalige gezinnen (Frans + andere taal, niet het Nederlands) als gezinnen waar noch Nederlands noch Frans gesproken wordt.

Een aantal vaststellingen:

- Het is het omgekeerde effect van hetgeen de francofone politieke klasse met de invoering van de keuzevrijheid van de ouders in 1971 voor ogen had. Het Nederlandstalig onderwijs is in 1999-2000 goed voor een marktaandeel van 16,53%, gradueel stijgend voor kleuters (van 12,07% in 1980-81 tot 22,95%) en voor het lager onderwijs (van 10,20% tot 15,09%), achteruitgaand voor het secundair onderwijs (nog 14,42%)

- De aantrekkingskracht van het Nederlandstalig basisonderwijs wordt verklaard door de materieel ingeschatte voordelen van een goede tweetaligheid voor de arbeidsmarkt, de pedagogische kwaliteiten (kleine klassen, mede als gevolg van de gunstnormen, een goed onderricht in de tweede taal), de wens om Franstalige concentratiescholen te vermijden. Het lijkt veeleer om een instrumentele dan om een integratieve motivering te gaan, maar het impliceert wel de erkenning van het Nederlands naast het Frans als hoge status- en standaardtaal en dus de opwaardering van een Vlaamse identiteit in één generatie.

- De instroom van anderstalige kinderen komt uit twee richtingen. Veel onderzoek ontbreekt echter nog: bv. naar de sociale laag van die gezinnen...

- Het gaat om globale cijfers, om gemiddelden die niets zeggen over de specifieke situatie van elk net of van elke school. Wel moet men vanaf 28 juni 2002 rekening houden met het Decreet Betreffende Gelijke Onderwijskansen. Dat bracht overigens een aantal Nederlandstalige ouders in problemen, zodat een Brussel-bijsturing noodzakelijk werd.

- Het camoufleert de spectaculaire daling van het aantal kinderen uit homogeen Nederlandstalige gezinnen, op meer dan een halvering geschat (zie o.m. de daling van het aantal Belgische gezinnen in het BHG).

Over een aantal uitgangspunten inzake beleid bestaat een vrij grote consensus. Het onderwijs in Brussel moet gericht zijn op het verwerven van een meertalige en pluriculturele identiteit. Niet inspelen op de anderstalige groepen zou trouwens de leefbaarheid zelf van de Nederlandstalige scholen in gevaar brengen. Een ernstige handicap is het gebrek aan buitenschoolse contextuele ondersteuning voor anderstaligen.

Meer discussie bestaat over de finaliteit van het Nederlandstalig onderwijs en hoe men pedagogisch met een dergelijke taalheterogeniteit moet omgaan. Qua onderwijsstrategie onderscheiden de Germanisten van het Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel drie mogelijkheden. Ten eerste: remediërings- en stimuleringslessen. De achterstand van Franstalige leerlingen kan waarschijnlijk voor een groot deel weggewerkt worden. Aan de Nederlandstalige leerlingen zou men op dat moment extra stimuleringslessen Frans kunnen aanbieden. Minder duidelijk is hoe de allochtone leerlingen daarin functioneren. Ten tweede: versterkt taalonderwijs. Het houdt in dat bepaalde onderdelen van het curriculum in

een andere taal dan de schooltaal onderwezen worden, bijvoorbeeld delen van de lessen geschiedenis of aardrijkskunde als die over Brussel, Frankrijk of Wallonië handelen. Dat wordt bemoeilijkt door de wettelijke bepaling dat enkel in de taal van de school mag lesgegeven worden. Het BHG ontsnapt gedeeltelijk aan deze regel. Het is mogelijk om binnen het bestaande curriculum herhalingslessen aan te bieden in een andere taal, in casu het Frans. Ten derde: de invoering van twee- of meertalig onderwijs. Een of meer algemene vakken (dus geen taalvakken) zouden dan op een bepaald moment volledig in een andere taal onderwezen worden. Er is dus niet één onderwijstaal, er zijn er twee of meer. Daarbij dient te worden nagedacht over de meest geschikte formule: over het aanvangsmoment van het onderwijs in taal A en taal B, het aandeel van elke taal in het curriculum, en de aard van de vakken die in de ene of de andere taal onderwezen worden.²⁰ Haast unisono opteren de Germanisten voor de meest radicale oplossing, voor meertalig onderwijs, zoals dat ook reeds in de Europese scholen gebeurt. Wettelijk is dit echter niet mogelijk, in tegenstelling tot Franstalig België waar het decreet-Onckelinx uit 1998 de rechtsbasis daarvoor gecreëerd heeft.

Het is duidelijk dat het Nederlandstalig onderwijs in Brussel grote inspanningen heeft geleverd om via allerlei beleidsinstrumenten anderstalige kinderen op te vangen, zowel met betrekking tot het curriculum als met betrekking tot de begeleiding.²¹ De centrale gedachte was wel de aanpassing aan een Nederlandstalig onderwijs, dat samen met de Vlaamse socio-culturele verenigingen gezien werd als het belangrijkste, ook politieke, draagvlak van de Nederlandstalige gemeenschap in Brussel. Geleidelijk schoof men op naar een taalbeleid per school en lijkt men vandaag pragmatisch ook bereid ruimte voor andere talen als voertaal te creëren, zolang het Nederlandstalig karakter van het onderwijs daardoor niet in het gedrang komt. Daarbij wordt verwezen naar het lage aantal kinderen uit homogeen Nederlandstalige gezinnen en het hoge percentage Franssprekende kinderen. Zij die verder willen gaan, blijven dit beschouwen als een recuperatiestrategie ten voordele van het Nederlands en ten koste van taalcompetenties van de kinderen. Zij gaan er tevens vanuit dat het Nederlands ten aanzien van het Frans een gelijkwaardige statusstal geworden is en er dus geen vrees voor een nieuwe verfransingsgolf moet bestaan. Polariserend plaatst men dan het concept van een eentalige monoculturele gemeenschap en een assimilatiepolitiek tegenover dat

20. A. Housen & M. Pierrard, *Meertaligheid in Nederlandstalig secundair onderwijs in Brussel: verslag van een effectenstudie*, in: A. Housen, M. Pierrard & P. Van de Craen (red.), *Taal, Attitude en Onderwijs in Brussel [...]*, pp. 230-232.

21. BITS, *Taalvaart, Voorrangsbeleid Brussel*, Nascholingscentrum Brussels Hoofdstedelijk Gewest, *Taallessen Nederlands voor anderstalige ouders*, Schoolopbouwwerk, STIMOB (Stimulerend meertalig onderwijs Brussel) ...; H. De Schutter, *Taalpolitiek en multiculturalisme in het Brussels Nederlandstalig onderwijs*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *19 keer Brussel [...]*, pp. 375-417.

van een multicultureel samenlevingsmodel en een integratiepolitiek.²² Eensgezindheid lijkt dan weer te bestaan over de zwakke positie van het Nederlands als tweede taal in het Franstalig onderwijs en de grote weerstand van bepaalde Franstalige Brusselse kringen tegen de toekenning van een centrale plaats aan het Nederlands.²³ Voor het Franstalig onderwijs zijn overigens geen taalgegevens beschikbaar en terzake bestaat ook weinig onderzoek.

Het is een boeiende discussie omdat de wens tot meertalig onderwijs in Brussel gekoppeld wordt aan de uiting van een specifiek 'Brussels gemeenschapsgevoel', als een cultureel element in de opbouw van een Brusselse identiteit.

De complexe Brusselse realiteit: de taalgroepen

Dit onderdeel alsook de tabellen steunen in hoofdzaak op het diepte-onderzoek dat Rudi Janssens deed bij ruim 2.500 Brusselaars, geboren tussen 1927 en 1979: 2.000 respondenten met de Belgische nationaliteit, 250 westerse migranten (uit EU-landen) en 250 niet-westerse migranten (uit Marokko of Turkije).²⁴

Het laatste officiële cijfer van de taalverhoudingen op basis van talentellingen dateert van 1947. Voor de Brusselse agglomeratie gaf dat nog 9% Nederlandseentaligen en 37% Franseentaligen, terwijl 24,2% aangaf uitsluitend of overwegend Nederlands te spreken. De omstandigheden waarin de telling verlopen waren, werden aan Vlaamse kant zodanig gecontesteerd dat daarna geen officiële tellingen meer plaats vonden. Vanaf dan probeerde men de taalgroepen via andere parameters te reconstrueren. Het loont dus de moeite om naar vandaag toe een wetenschappelijke schatting te krijgen van de samenstelling van de taalgroepen en van de topvier in de talenkennis der Brusselaars, waardoor tevens de reikwijdte van elke taal in beeld komt:

22. R. Janssens, Meertalig onderwijs in Brussel?, in: *Ons Erfdeel*, jg. 46, 2003, nr. 5, p. 670; R. Janssens, *Taal en onderwijs in Brussel: het spanningsveld tussen het pedagogische minimum en het politieke maximum*, in: A. Housen, M. Pierrard & P. Van De Craen (red.), *Taal, Attitude en Onderwijs in Brussel [...]*, pp. 277-305.

23. Interview met professor P. Van de Craen (VUB), lid van het Centrum voor Interdisciplinaire Studie van Brussel en fervent pleitbezorger van meertalig onderwijs, in: J. Ballegeer, *Vlamingen in de Brusselse smeltkroes*, Kortrijk, 2002, pp. 51-52.

24. R. Janssens, *Over Brusselse Vlamingen en het Nederlands in Brussel*, in E. Witte & A. Mares (red.), *19 keer Brussel [...]*, pp. 43-83; R. Janssens, *Taalgebruik in Brussel [...]*; R. Janssens, *Aspecten van taalgebruik in Brussel*, in: E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a., *Het statuut van Brussel [...]*, pp. 283-306; R. Janssens, *Taal en onderwijs [...]*, pp. 277-305.

Taalgroepen in Brussel op basis van de gezinstaal

<i>5 taalgroepen</i>	<i>afgerond %</i>
Homogeen Nederlandstalige gezinnen	10%
Homogeen Franstalige gezinnen	50%
Traditioneel tweetalig (F+N)	10%
Nieuw tweetalig (F+ niet N)	10%
Anderstalig (noch F noch N)	20%

Topvier talenkennis Brusselaars (zelfrapportering)

<i>taal</i>	<i>bereik</i>
1. Frans	95,6%
2. Nederlands	33,3%
3. Engels	33,3%
4. Duits	21,1%

Conclusies:

– 40% van de Brusselaars past niet meer in homogene taalcategorieën. Men besluit daaruit dat de vraag naar hoeveel Franstaligen en Nederlandstaligen er in Brussel zijn, uitgaat van een vrij statisch taalbeeld en niet meer overeenstemt met de taalscene. Het multilinguïstische karakter van de stad is niet meer te herleiden tot een loutere tegenstelling tussen Frans- en Nederlandstaligen. Er ontstond een complexe combinatie van taalcodes en contextgebonden hantering zowel bij de autochtonen als bij de migranten, waardoor men van een meerdimensioneel en kosmopolitisch burgerschap begon te spreken. Aan Vlaamse kant heeft men het dan graag over een 'stad van minderheden', zij het dat de homogeen Franstalige groep qua gezinstaal 50% bedraagt.

– Het Frans blijft duidelijk de *lingua franca* (bereik: 95,6%), die in de privé-sfeer maar vooral in de publieke sfeer het meest gesproken wordt.

– Het Nederlands is niet zomaar een minderheidstaal (bereik 33,3%). Het heeft twee functies. Het is de taal van de Nederlandstaligen in Brussel en van een beperkte Vlaamse aanwezigheid, zij het dat die overdag veel sterker zichtbaar is via de honderdduizenden pendelaars (55% van de tewerkstelling in Brussel, waarvan bijna 2/3 uit Vlaanderen). Het is een instrumentele taal voor anderstaligen, vooral aangeleerd omwille van haar economische status en de noodzaak tot kennis ervan voor de arbeidsmarkt en niet zozeer vanuit een culturele motivering. Het is een taal die door een aanzienlijke groep vaak hooggeschoolde Franstaligen beheerst wordt, wat tevens de openheid naar passieve tweetaligheid bevordert. Dit geeft het Nederlands een veel breder draagvlak, vooral steunend op de economische macht van Vlaanderen. Daartegenover staat de vaststelling dat bij 60% Franstaligen die in Brussel geboren zijn men bij de jongeren een significante afname van de kennis van het Nederlands vaststelt. Slachtoffer zijn vooral de lagere sociale

groepen zodat ondanks de hoge werkloosheidsgraad vele vacatures ongevuld blijven omwille van het gebrek aan kennis van het Nederlands. Dat stelt opnieuw de vraag naar de verantwoordelijkheid van het Franstalig onderwijs.

– Het Nederlands handhaaft zich, gedragen door een complexloze jongere en geschoolde generatie voor wie het Nederlands als gelijke statustaal een evidentie is geworden, maar die situationeel ook snel van taalcode verandert. De vraag rijst in hoeverre het Nederlands voor die groep niet instrumenteel begint te worden, zonder nog veel Vlaamse reflex of zonder nog op taalrechten te staan. Contradictorisch genoeg gebeurt dit op een moment dat een groeiend aantal Franstaligen Nederlands leert. Het is een ontwikkeling die o.m. door Geert Van Istendael met zorg gadeslagen wordt.²⁵

Een toetssteen is het taalgebruik met de gemeentelijke administratie die wettelijk tweetalig moet zijn.

Taal schriftelijke communicatie met gemeente

<i>taalgroep</i>	<i>Nederlands</i>	<i>Frans</i>	<i>N/F</i>
Nederlandstaligen geboren in Brussel	32,6%	38,4%	27,9%
Nederlandstaligen geboren in Vlaanderen	46,7%	28,7%	24,6%

Mondeling taalgebruik in het gemeentehuis

<i>taalgroep</i>	<i>Nederlands</i>	<i>Frans</i>	<i>N/F</i>
Nederlandstaligen geboren in Brussel	40,7%	44,2%	15,1%
Nederlandstaligen geboren in Vlaanderen	57,7%	34,1%	8,1%

Reactie bij respons van ambtenaar in andere taal

<i>taalgroep</i>	<i>niet van toepassing</i>	<i>overschakelen</i>	<i>blijft doorgaan</i>	<i>eist verandering</i>
Nederlandstaligen geboren in Brussel	42,4%	44,7%	8,2%	4,7%
Nederlandstaligen geboren in Vlaanderen	44,6%	39,7%	5,8%	9,1%
Traditioneel tweetaligen	46,6%	32,1%	7,6%	12,4%
Nederlandskundigen	44,9%	28,2%	13,5%	12,3%

25. J. Ballegeer, *Vlamingen [...]*, pp. 74-75.

Desalniettemin zijn de status en de levensvatbaarheid van het Nederlands in eerste instantie afhankelijk van het aantal Nederlandstaligen in Brussel. Dit aantal is op zijn beurt sterk afhankelijk van de inwijking van Nederlandstaligen uit Vlaanderen. Zo is meer dan de helft van de Brusselaars die in een Nederlandstalige familie opgroeiden, geboren buiten Brussel. Het is dan ook belangrijk dat Vlamingen die in Brussel werken de stad ook als alternatief zien om te wonen. Twee factoren zijn daarbij essentieel: een Nederlandstalige school (wat gerealiseerd is) en het gebruik van hun taal bij de publieke dienstverlening (wat in een aantal gemeenten een knelpunt blijft).

In Brussel zou zich een kloof aftekenen met een deel van een oudere generatie Brusselse Vlamingen, vanwege een verloren gaande Vlaamse strijdbaarheid. Dat gold reeds voor de Guldensporenherdenking, maar wrevel zou ook bestaan over de evolutie van het Nederlandstalig theaterbeleid.²⁶ Onderzoek terzake ontbreekt echter, evenals de eventuele politieke vertaling daarvan. Wel verplaatste het Nederlandstalig theater in zijn programmering eveneens de klemtoon van een verdediging van de Vlaamse aanwezigheid naar een steeds meer internationale profilering, gericht op een taalgemengd publiek, met openheid naar Nederland, naar de Franstaligen en naar de Arabische gemeenschap. Het beleid werd gericht op samenwerking tussen culturen in plaats van scheiding. De communautaire tegenstellingen verschoven naar de achtergrond. Als gevolg van die ontwikkeling verloor de Franstalige culturele dominantie ook terrein ten voordele van het Nederlandstalig cultuurleven.²⁷

Tegelijkertijd ontstond in culturele middens groeiend ongenoegen over de omstandigheid dat men zich voor financiering-subsidiëring van een aantal projecten tot één van de twee gemeenschappen moest bekennen, terwijl de samenwerking tussen de twee moeizaam bleef.

De meeste Brusselaars van vreemde origine (vooral van Marokkaanse en Turkse herkomst) gebruiken in de dagelijkse omgang en zelfs thuis Frans, zij het dat ongeveer 20% verklaart het Nederlands te begrijpen en te spreken. In eerste instantie gaat het echter om een soort 'creools Frans' (naar analogie met vorige generaties Vlaamse Brusselaars). Bovendien functioneert het Frans daardoor niet langer als de taal van de politieke, economische en culturele elite, als de klassetaal ter beveiliging van een culturele hegemonie. Overigens maken de allochtonen liefst geen keuze tussen de taalgemeenschappen en beschouwen zij zich vooral als Belgen. Vooralsnog heeft het Frans voor hen vooral een utilitaire functie als middel tot communicatie, integratie en sociale mobiliteit.²⁸ Intussen vordert de politieke

26. Interview met J. Demeulemeester, in: J. Ballegeer, *Vlamingen [...]*, pp. 60-63.

27. W. De Pauw, *Evolutie van het Vlaamse theaterbeleid in Brussel (1965-1997). Groeiende openheid met behoud van de eigen identiteit*, in E. Witte & A. Mares (red.), *Twintig jaar onderzoek [...]*, pp. 113-154.

28. R. Janssens, *Taalgebruik [...]*, pp. 155-156; R. Janssens, *Taal en onderwijs [...]*, p. 286.

emancipatie. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 2000 zijn er van de zeshonderdtweënvijftig gemeenteraadsleden nu negentig van niet EU-migranten-origine, terwijl er vierentachtig Vlaamse gekozenen (een betere score dan in 1988 en in 1994) zijn.²⁹

EEN BRUSSELS GEWEST-GEMEENSCHAP?

Er werd reeds gewezen op het spanningsveld tussen Brusselse Vlamingen en Vlaanderen. Recent tekent zich bij een aantal Nederlandstaligen in Brussel een tendens af tot 'Brusselse gemeenschapsvorming'. De geschetste dynamieken komen daarin samen: Brussel als enige kosmopolitische stad in België ten gevolge van Europeanisering en internationalisering, de Brusselse institutionele dynamiek en zijn *cohabitation* sinds 1989, de vraag van de Brusselaars naar meertalig onderwijs (3/4 volgens de enquête), naar tweetalige politieke partijen en naar zelfbeschikingsrecht over de eigen ruimte door de afwijzing om in Vlaanderen of Wallonië op te gaan.³⁰ Dat zou ten grondslag liggen aan een gemeenschappelijk Brusselgevoel en een Brusselse identiteit in wording. Vandaar ook reeds de culturele strijd om de gehanteerde terminologie: 'Vlaamse Brusselaars' zouden zich in de eerste plaats als Brusselaars affirmeren (vroeger verstond men daaronder de autochtone Brusselaars), 'Brusselse Vlamingen' als leden van de Vlaamse Gemeenschap die in Brussel wonen. Via de 'neutrale' term 'Nederlandstaligen in Brussel' probeert men die discussie te ontwijken. Dit correspondeert met een andere politiek-maatschappelijke visie.³¹

Het verst daarin ging het Brusselse manifest van 4 februari 2003, met medewerking van Nederlandstalige intellectuele middens in Brussel en met meer dan duizend driehonderd ondertekenaars. Het vertaalde de Brusselse specificiteit ideologisch en politiek. Het noemde de duale Frans-Nederlandse Gemeenschapsstructuur via de COCOF en de VGC als monoculturen niet aangepast aan de grote meertalige en multiculturele stad die Brussel geworden is. Het wil deze vervangen door een Brusselse gemeenschap die als enige bevoegd zou zijn en die meertaligheid zou propageren. In fine betekent dit de constructie van een Brusselse Gewest-Gemeenschap en het afstand nemen van een tweeledigheidsstructuur die mee aan de basis van het Brusselse model ligt. Als zodanig versterkt het ook een federalisering met drie, de Franstalige institutionele basisoptie sinds 1970. Qua taalstructuur impliceert het de terugkeer naar een soort neo-unitaire situatie, zij het vanuit een

29. D. Jacobs & M. Swyngedouw, *Politieke participatie en zelforganisatie van allochtonen in de Brusselse gemeenten. Een verkenning*, in: E. Witte, A. Alen, H. Dumont e.a. (red.), *De Brusselse negentien gemeenten [...]*, pp. 274-276.

30. R. Janssens, *Over Brusselse Vlamingen [...]*, pp. 80-81; R. Janssens, *Taalgebruik [...]*, pp. 215-216.

31. R. Janssens, *Taalgebruik [...]*, p. 63.

sterkere Nederlandstalige machtspositie en met de gelijkwaardigheid van het Nederlands en het Frans als verworvenheid. Het is een visie die door andere Nederlandstaligen in Brussel niet gedeeld wordt. Zij leggen andere accenten inzake meervoudige identiteiten: Brusselaar en Vlaming naargelang van de context. Zij geloven ook minder in het verdwijnen van de taalspanningen, refererend aan de moeizame toepassing van de taalwetgeving in het BHG, de uitholling van de officiële tweetaligheid en de taalsituatie in het Franstalig onderwijs, alsook de samenhang tussen die factoren. Wat beide strekkingen bindt, is de wens tot betere samenwerking tussen de gemeenschappen in Brussel in functie van een toekomstgericht cultureel project, gericht op meertaligheid.

SUMMARY

The construction of a Brussels identity. Towards a Brussels Region-Community?

HARRY VAN VELTHOVEN

From different points of view, the Belgian capital is one of the most interesting European capitals.

As elsewhere in Europe, Brussels has experienced massive immigration and suburbanisation. A Brussels agglomeration of 19 fairly autonomous municipalities has gradually developed. In 1846 those municipalities counted only 211,634 inhabitants; this number rose rapidly to a maximum of 1,079,181 inhabitants in 1967, and 950,597 in 1997.

This growth was accompanied by a massive language shift in the agglomeration. From a predominantly Dutch-speaking territory, it turned into an area which was predominantly French-speaking. This was caused by a Frenchification that until the 1960s and 1970s was unimpeded; it was an adaptation to the higher status language, associated with social promotion.

Since the independence of Belgium in 1830, two diametrically opposed viewpoints appeared. The French-speaking inhabitants appealed to the individual's right of freedom of language, and refused to recognise Dutch as a competitive standard language. The Dutch-speaking population demanded the strict application of bilingualism in the capital of a country with a Dutch-speaking majority. Once the principle of territoriality was accepted in both Wallonia and Flanders, the linguistic situation in Brussels became acute. Gradually linguistic pacification techniques were worked out. A process that still continues.

This process took place in a broader, institutional context. The unitary Belgian state could no longer resist the radicalisation of the Flemish and the Walloon movement. The conse-

cutive Reform Acts in 1970, 1980, 1989, 1993 and 2001 turned Belgium into a federal state. Again two models were opposed: a dual federal structure for Belgium, with a separate status for Brussels as the capital (Flemish point of view) versus a threefold Belgium with Brussels as a fully-fledged partner (Walloon and Francophone Brussels point of view).

High-tech conflict solving led to complex and balanced compromises, based on pacification-techniques like mutual vetoes, quotas... and the foundation in 1989 of the Brussels-Capital Region. This negotiation-process also continues.

Meanwhile, Brussels had acquired a new central function as the main seat for the European institutions. The result was a quick Europeanization and internationalisation and the evolution towards a cosmopolitan and multi-ethnic metropolis. The increase of non-Belgians was spectacular: from 6.7% in 1961 to 30% in 1997 (284,038 people). The new function of the city in the world economy led to an influx of opposing groups: an underclass from mainly Morocco and Turkey on the one hand, a trans-national elite on the other hand. This changed the linguistic framework drastically. It acquired a multilingual character and could no longer be reduced to merely an opposition between Francophones and Dutch-speakers. The policy on immigration became a central issue, having an impact on Francophone and Flemish strategies.

Theories on nation building led to growing interest in the way identities developed and changed in Brussels: a Belgian, Flemish, Walloon, Francophone and Brussels identity, or the existence of multiple identities.

The Brussels identity was constructed in phases. From 1963 onwards, because of the Flemish language requirements, the Walloon associations in Brussels, which had been well established since the nineteenth century,

came under the growing influence of Brussels: from *"Wallons exilés"* ("Walloons in exile") they became Francophones of Walloon origin. This was followed in 1989 by the foundation of the Brussels Capital Region. This region confirmed its existence by the choice of its own symbols and public holiday. Moreover, a community feeling developed because of the need for a common government, and in spite of linguistic vicissitudes. In the most recent phase, a number of Dutch speakers proved also to have evolved to recognizing a Brussels identity: they consider that Brussels as a multicultural and multilingual city ought to be given competence for culture and education without further interference from Flanders or the Walloon region. In other words, they demand the creation of a Brussels Region Community. Other Dutch speakers in Brussels do not share this vision. They emphasize different matters according to multiple identities, considering that one can be an inhabitant of Brussels and a Fleming depending on the context.

Hence, a number of questions arose. In 1978, at the initiative of E. Witte, a scientific research centre was founded at the Free University of Brussels, which has already published more than 10,000 pages on this subject. The change in context was also reflected in the change of its name. Initially installed as the Centre for Interdisciplinary Study of the Brussels Language Situation, with the publication series *Taal en Sociale Integratie* ("Language and

SocialIntegration") (1978-1989, 13 volumes), it evolved in 1993 into the Centre for Interdisciplinary Studies of Brussels with the publication series *Brusselse Thema's* ("Brussels' Themes") (1993-, 9 volumes already). The questions were brought up-to-date and broadened.

From the start, the ambition was huge: a long-term research project, covering the nineteenth as well as the twentieth century and consisting of three components: interdisciplinary, interuniversity and international. Although the VUB-research team remained at the core, a systematic search for contact with researchers from other Belgian and foreign universities/centres took place. This resulted in congresses and publications. From the start it was clear that Brussels should not be treated as a one-off case, but had to be studied within an international perspective.¹ In 1999 the Centre, together with other Belgian and foreign research-groups, founded a Scientific Research Group (WOG) for Brussels and other multilingual (capital) cities, called 'divided cities'. Meanwhile the Centre was recognised as a scientific reference point for the Flemish government regarding policy making for Brussels.

1. E. Witte, *Van Taal en Sociale Integratie naar Brusselse Thema's: 1978-1998*, in: E. Witte & A. Mares (red.), *Twintig jaar onderzoek over Brussel*, Brussel, 1998, pp. 7-35 (Brusselse Thema's, nr. 6).

Harry Van Velthoven has a doctorate in history. He is a professor at the Hogeschool Gent, Department of Business Administration and Public Management. His publications cover the Flemish and the Walloon movement, the language-conflicts in Brussels, the formation of nations and the social movement. He is a member of the Centre for Interdisciplinary Studies of Brussels (Vrije Universiteit Brussel (VUB)).